

Суховерська І.І.
аспірант,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ПАКТ МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА У ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Друга світова війна не розпочалась раптово й неумотивовано, оскільки її випереджував період підготовки та ідеологічного обґрунтування характеру та цілей, позаяк до неї готувалися усі сторони протистояння. Мету та завдання підготовки СРСР до воєнного конфлікту найкраще ілюструють двосторонні договори між Радянським союзом та Третім Рейхом. Мотиви та обставини підписання договорів напередодні воєнних дій залишаються у центрі уваги істориків, а також активно використовуються в сучасній політичній боротьбі на міжнародній арені для обґрунтування геополітичних претензій. Особливий інтерес у науковців викликає наукове трактування угоди про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (пакт Молотова-Ріббентропа), підписаний 23 серпня 1939 р. Названий документ окреслює взаємовідносини між СРСР та Третім Рейхом напередодні Другої світової війни та фактори, які впливали на ці взаємозв'язки й політику мілітаризації обох держав перед майбутнім воєнним протистоянням, не зважаючи на підписаний пакт.

Проблема взаємодії сучасної російської та американської історіографії відносно подій Другої світової війни є актуальною темою у сучасній історичній науці, оскільки американські історики застосовують нові підходи до аналізу проблеми підготовки СРСР до німецько-радянського протистояння та зовнішньої політики цих держав, а їхній досвід неоднозначно сприймається російськими істориками, а у політичного істеблішменту викликає виключно негативні асоціації. Складність, багатовекторність та неоднозначність окресленої проблеми стимулює істориків до активного обговорення даної проблематики в монографіях й періодичних виданнях та спонукає до організації конференцій. Дослідженням взаємодії сучасної російської та американської історіографії займаються історики Л. Безименський [1], М. Мельтюхов [3], О. Орлов [5], М. Семіряга [7], О. Чубарьян [8], М. Мінц [4], К. Белламі [9], Д.М. Гланц [10], Дж. Лукач [11], Дж.П. Мігарджі [12], Д.Е. Мерфі [13].

Мета доповіді – охарактеризувати найважливіші тенденції наукового трактування проблеми підписання пакту Молотова-Ріббентропа у сучасній російській та американській історіографії та простежити зміни, які відбулися у вивченні мотивів його підписання, визначити взаємовплив істориків обох держав на процес її створення.

«Архівна революція» та застосування оновлених принципів та методологічних підходів історичного дослідження спровокували розширення проблемного поля, джерельної бази та дослідницького апарату сучасної російської історіографії, яка відрізняється від радянської історіографії

методологічним плюралізмом та намаганням синтезувати досягнення російської та зарубіжної історіографії стосовно дослідження зовнішньополітичних зносин між СРСР та Третім Рейхом. Сучасні російські історики перейняли дослідницький досвід радянської історичної науки та синтезували його із сучасними підходами до сприйняття глобальних воєн, зокрема здобутками американських істориків [4, с. 9-10].

М. Семіряга, аналізуючи мотиви підписання договору, вказує на те, що «твердження про рівну відповідальність СРСР та Німеччини за розв'язання Другої світової війни тільки тому, що в них існував «однаковий тоталітарний режим», не можна вважати переконливим. Головну відповідальність за цей міжнародний злочин все ж таки несе правляча верхівка гітлерівської Німеччини» [7, с. 59]. Подібної думки дотримується О. Орлов, який звертає увагу на те, що Радянський Союз у міжвоєнний період проводив виключно мирну дипломатичну політику і перекладає відповідальність за розв'язання конфлікту на західні країни, які постійно відхиляли пропозиції радянського керівництва про необхідність створення дієвої системи колективної безпеки у Європі та допомагали «ображеній Версальським договором Німеччині» розвивати економіку та озброюватись [5, с. 298]. В. Свіщев погоджується з тезою про відповідальність західних країн у розв'язанні війни. На думку історика, Німеччина, підписавши договір, отримала свободу дій для реалізації власних агресивних планів, натомість СРСР виключно виграв час для зміцнення власної обороноздатності [6, с. 254].

У дещо іншому ракурсі розглядає мотиви підписання радянсько-німецького пакту про ненапад М. Мельтюхов, який зазначає, що підписання договору про ненапад жодним чином не пов'язане з намаганнями СРСР виграти час та посилити обороноздатність держави, а було продиктоване позицією Й. Сталіна, який вважав пропозиції Німеччини набагато вигіднішими за пропозиції Великобританії та Франції [3, с. 302].

О. Чубарьян, аналізуючи радянсько-німецькі зовнішньополітичні зносини напередодні війни, вказує на те, що немає жодних виправдань радянському керівництву щодо підписання пакту Молотова-Ріббентропа, враховуючи таємний протокол та його значення стосовно мотивів підписання договору [8, с. 314]. Л. Безіменський зазначає, що підписання радянсько-німецького договору про ненапад не слід вважати вимушеним заходом, а радше найбільш вигідним рішенням для радянського керівництва в умовах, що склалися [1, с. 398].

Архівні матеріали, опубліковані у 1990-х роках, та створені на їх основі монографії не залишили аргументів для традиційної версії російської історіографії. Більше того документи, які публікують представники традиційної радянської версії, слугують запереченням їхньої концепції та прямо чи опосередковано підтверджують тези прихильників ліберальної концепції, які враховують авторитетні судження американських колег [4, с. 289]. Ліберальну або ліберально-західницьку концепцію сучасної російської історіографії представляють М. Солонін, Б. Соколов, О. Гогун, А. Гумбольд, Ю. Цурганов. Названі історики використовують гіпотезу Віктора Суворова про превентивний

напад, основною тезою якої був намір Й. Сталіна розв'язати війну з нацистською Третім Рейхом, що засвідчувала тогочасна прихована мобілізація радянської економіки і таємні домовленості між СРСР та Третім Рейхом. Варто зауважити, що прихильники ліберальної концепції не мають єдиного бачення трактування проблеми підготовки СРСР до війни з Німеччиною і часто дискутують, піддаючи конструктивній критиці гіпотезу Віктора Суворова про превентивний напад [2, с. 157-158].

Іншими є фактори розвитку американської історіографії, де історики намагаються не лише переосмислити історію німецько-радянського договору про ненапад та його значення у історії Другої світової війни, але й подолати упереджений розподіл західної історіографії на «прорадянську» та «пронімецьку» школи та їх прихильників. Вони синтезують джерельні матеріали обох сторін протистояння, зупиняються на питаннях логістики та аналізують проблему підготовки СРСР до війни з Третім Рейхом у контексті не тільки Другої світової війни, а й у загальному контексті світової історії війн. Зовнішні відносини між СРСР і Третім Рейхом напередодні війни, результатом яких стало підписання пакту Молотова-Ріббентропа, стало предметом дослідження американського історика Дж. А. Лукача, який намагається визначити мотиви підписання німецько-радянського договору крізь призму особистих відносин Й. Сталіна та А. Гітлера. На думку історика, Гітлер завжди допускав можливість зближення зі Сталіним у разі активного спротиву західних держав його агресивним намірам, враховуючи те, що Польща була їхнім спільним ворогом. На думку Дж. Е. Лукача, саме польське питання стало однією з передумов підписання пакту Молотова-Ріббентропа та таємного протоколу, який за своєю суттю був особистим договором між Гітлером та Сталіним, адже саме від цих діячів залежав зміст пакту [11, с. 21]. Американській історик вказує на те, що Сталін, підписавши договір про ненапад, вважав, що заручився підтримкою Гітлера і став непереможним для у майбутньому військовому протистоянні. Дж. Е. Лукач визначає, що Й. Сталін та його політичні соратники несуть значну відповідальність за початок Другої світової війни [11, с. 43].

Дж. Р. Мігараджі погоджується з тезою Дж. Е. Лукача про провину Й. Сталіна у розпалюванні Другої світової війни, звертаючи увагу на те, що війна Третього Рейху з СРСР не була спонтанною і вимагала значних приготувань, які можна було реалізувати не менше як за рік до початку конфлікту. Історик робить акцент на тезі, що позиція Сталіна у той період визначалась очікуванням взаємного виснаження європейських країн, намаганням не провокувати Гітлера, співпрацюючи з Третім Рейхом [12, с. 51]. Американський історик Д. М. Гланц підкреслює, що у військових планах радянського керівництва було закладено протиріччя, пов'язане з наміром розв'язати проблеми оборони наступальними засобами, що й визначає реальні мотиви підписання пакту Молотова-Ріббентропа [10, с. 28]. Д. Е. Мерфі зауважив, що радянське керівництво підписало пакт про ненапад, керуючись бажанням зробити неминучим напад Третього Рейху на Польщу, а переговори

СРСР з Великобританією та Францією були лише засобом впливу на німецьке керівництво, щоб отримати більше територіальних поступок [13, с. 24].

Можна зробити висновок, що проблема підписання німецько-радянського договору про ненапад СРСР напередодні Другої світової війни набула нового трактування після розпаду Радянського Союзу та пов'язаного з ним процесу переосмислення історії, як у російській, так і американській історіографії. Американські історики, скориставшись здобутками «архівної революції», здійснили спробу розглядати їх крізь призму підготовки СРСР та Третього Рейху до майбутнього військового протистояння. За таких умов історичні студії американських дослідників у науковому дискурсі спровокували появу низки нових дискусійних запитань, присвячених історії підписання пакту Молотов-Ріббентропа та його значенню у історії Другої світової війни. Відповіді на сформульовані питання шукають не лише американські історики, але й їхні російські колеги. У сучасній російській історіографії історичні студії американських колег викликають значний інтерес. З одного боку, трактування історії підписання пакту Молотова-Ріббентропа в Росії обмежується державною політикою пам'яті на законодавчому рівні, а здобутки американської історіографії становлять загрозу позитивному іміджу державного будівництва сучасної Росії і стимулюють російських дослідників шукати аргументи на користь миролюбних мотивів укладення договору про ненапад. З іншого боку, американські дослідження, присвячені німецько-радянському договору про ненапад, розширюють проблемне поле дослідження прихильників ліберальної концепції сучасної російської історіографії Другої світової війни, які опираються на судження західних колег у трактуванні пакту Молотова-Ріббентропа. Окреслені обставини розвитку сучасної російської та американської історіографії дозволяють зауважити, що мотиви підписання пакту Молотова-Ріббентропа не знайшли одностайного трактування у жодному історичному дослідженні, а лише розширили межі насиченої аргументами дискусії у науковому дискурсі.

Список використаних джерел:

1. Безыменский Л. Сталин и Гитлер перед схваткой / Л. Безыменский. – Москва: Яуза: Эксмо, 2009. – 478 с.
2. Жиряков О. Проблема Великої Вітчизняної катастрофи 1941 року в сучасній російській історіографії / О. Жиряков // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – №. – С. 157-164.
3. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина: Схватка за Европу, 1939-1941 гг.: (Документы, факты, суждения) / М. Мельтюхов. – Москва: Вече, 2008. – 539 с.
4. Минц М. СССР и начало второй мировой войны: дискуссии о событиях 1939-1941 годов в современной исторической науке / М. Минц // Труды по востоковедению, 2011. – Вип. 3. – С. 286-311.
5. Орлов А. Сталин: в преддверии войны / А. Орлов. – Москва: Алгоритм, 2003. – 415 с.
6. Свищев В. Начало Великой Отечественной войны / В. Свищев. – Москва: SVN, 2003. – Т. 1. – 444 с.
7. Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии 1939-1941 гг. / М. Семиряга. – Москва: Высшая школа, 1992. – 303 с.

8. Чубарьян А. Канун трагедии: Сталин и международный кризис: Сентябрь 1939 – июнь 1941 г. / А. Чубарьян. – Москва: Наука, 2008. – 476 с.
9. Bellamy Chr. Absolute war: Soviet Russia in the Second World War: A modern history / Chr. Bellamy. – L. etc.: Macmillan, 2007. – 813 p.
10. Glantz D. M. Barbarossa: Hitler's invasion of Russia, 1941 / D. M. Glantz. – Stroud (Gloucestershire); Charleston (South Carolina), 2001. – 256 p.
11. Lukacs J. A. June 1941: Hitler and Stalin / J. A. Lukacs. – New Haven; L.: Gale univ., 2006. – 169 p.
12. Megargee G. P. War of annihilation: combat and genocide on the eastern front, 1941 / G. P. Megargee. – Lanham (Maryland) etc.: Rowman & Littlefield, 2006. – 177 p.
13. Murphy D. E. What Stalin knew: the enigma of Barbarossa / D. E. Murphy. – New Haven; L.: Yale univ. press, 2005. – 310 p.

Таранцова Т.О.

аспірант,

*Національна сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України*

ПРОФЕСОР С. ФРАНКФУРТ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ 1917–1921 РОКИ

Велич ученого вимірюється передусім значним внеском у науку, новими результатами, що розвивають теорію, сприяють практичному вирішенню проблем людини і суспільства загалом. Проте постать Соломона Львовича Франкфурта має ще й інший вимір: державного діяча, дипломата періоду Національно-демократичної революції 1917-1921 років в Україні.

Особливу увагу вченому-агробіологу С. Л. Франкфурту як одному з організаторів системних агрономічних та агрохімічних досліджень в Україні приділяє професор Вергунов В. А., наголошуючи на значущості даної постаті в процесі становлення та розвитку в Україні сільськогосподарської дослідної справи, як окремої галузі знань, а також складової культури і природознавства [1, с. 72].

Найвище визнання в Російській імперії та за її межами як учений і організатор галузевої науки С. Л. Франкфурт здобув очолюючи мережу дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (з 1901 р. по 1918 р.). Завдяки Соломону Франкфурту у світовій науковій практиці остаточно утвердилися поняття «культура цукрового буряку» [1, с. 77].

Активною громадсько-політичною позицією відзначився професор Франкфурт під час національно-визвольних змагань першої половини ХХ ст. в Україні. Після повалення монархії в Росії 27 лютого 1917 р. у Києві розпочалося створення Ради об'єднаних громадських організацій, до якої перейшла влада. На початку березня зібрання євреїв висунуло до її складу своїх представників, серед яких був С. Л. Франкфурт. Під час засідання С. Франкфурт у своєму виступі зазначив: «У моїй особі тут вперше присутній